

УДК 94 (476.4)

УЗБРАЕННЕ МАГІЛЁВА Ў КАНЦЫ XVI – XVII стст. (АГУЛЬНЫ АГЛЯД)

Р.Д. ГАЛЫНСКІ

Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова, Магілёў

Разглядаецца комплекс сродкаў абароны і нападу магілёўскіх мяшчан напрыканцы XVI – XVII стст. Мілітарная гісторыя асобных гарадоў рэдка вывучалася мэтанакіравана, асабліва разглядаемага перыяду. Аналіз прадметаў узбраення праводзіцца на аснове аналізу пісьмовых крыніц і археалагічных калекцый магілёўскіх музеяў.

Пісьмовыя крыніцы (актавыя кнігі і юрыдычныя дакументы магілёўскага магістрата) і археалагічных матэрыялы з УК МАКМ імя Е.Р. Раманава і Музея гісторыі Магілёва дазваляюць здзейсніць комплексны аналіз узбраення магдэбургскага Магілёва напрыканцы XVI – XVII стст.

Усе сродкі бою, якія аналізуюцца ў артыкуле, падзяляюцца на: засцерагальнае ўзбраенне і наступальную зброю.

Засцерагальнае ўзбраенне патрабавалася дзеля аховы ваяра ад сродкаў нападу ворага. Яго можна падзяліць на тры катэгорыі: шчыты (рухомыя сродкі аховы) і ахову галавы і цела (нерухомыя сродкі аховы). Ахова галавы магілёўскіх камбатантаў прадстаўлена трыма відамі шлемаў: марыёнамі, шышакімі і прылбіцамі. Марыён у якасці сродка аховы галавы магілёўскіх ваяроў вядомы нам толькі па дадзеных археалогіі, шышак і прылбіца, толькі па згадках у актавых дакументах магістрата. Засцерагальныя сродкі аховы цела (панцыр) узгадваюцца двойчы, толькі ў пісьмовых крыніцах XVI ст. Пра выкарыстанне шчытоў увогуле не згадваецца ў пісьмовых крыніцах і не пацверджана археалагічнымі матэрыяламі [2, с. 102-110; 1, с. 498; 18, с. 214].

Такім чынам, можна казаць, што вялікай колькасці сродкаў аховы цела і галавы ў Магілёве XVI – XVII стст. не было. Магчыма гэта звязана з дарагавізнай гэтых мілітарый, альбо з наяўнасцю іншых сродкаў аховы цела, нахштальт халатаў і цігіляў. Наяўнасць марыёна можа тлумачыцца прысутнасцю ў горадзе наёмніка з Заходняй Еўропы (немец, шатландзец, іспанец). Гэты тып шлемаў характэрны для пяхоты (стралкі, альбо пікінеры). Шышакі і прылбіцы, у сваю чаргу, выкарыстоўваліся ў асноўным кавалерыяй.

У XVII ст. ахоўнае ўзбраенне не згадваецца ўвогуле.

Наступальная зброя падзяляецца на дзве катэгорыі – зброя дальняга і бліжняга бою. У першай катэгорыі вылучаюць кідальную і агняпальную, а ў другой клінковую (мячы, шаблі і г.д.), абуховую (сякеры, булавы і г.д.) і дрэўкавую (коп'я, пікі, рагаціны і інш.) віды зброі. Усе віды маюць у сваім складзе тыпы, падтыпы, варыянты і больш меншыя таксоны [1; 3 - 18].

Агляд прадметаў узбраення бліжняга бою трэба распачаць з дрэўкавага, так як гэту зброю можна ахарактарызаваць як зброю першага бліжняга кантакту. У Магілёве яна была рэпрэзентавана пікамі, коп'ямі, пратазанами, рагацінамі і вошчапамі, а таксама эвалюцыйнамі мадыфікацыямі некаторых пералічаных вышэй мілітарый (ручкамі, фрывульскімі коп'ямі, эспантонамі (?)) [3, 5].

Пад абуховай зброяй трэба разумець комплекс з сякер, булаў, кісцянеў, кляўцоў, бярдышоў, шастапёраў, баявых цапоў і інш.

У арсеналах магілёўскіх мяшчан знаходзіліся: сякеры, кісцяні, бярдышы, баявыя цапы і (магчыма) булавы. Археалагічныя матэрыялы пацвярджаюць бытаванне толькі кісцянеў і бярдышоў, астатнія сродкі бою ўзгадваюцца ў пісьмовых крыніцах [1; 3 - 18].

Самым распаўсюджаным узбраеннем бліжняга бою ў Магілёве была клінковая зброя. У крыніцах фігуруюць: канчары, корды, шаблі, мячы, палашы і нажы. Археалагічныя матэрыялы прадстаўлены скуранымі кінжальнымі і шабельнымі похвамі XVI – XVII стст., бронзавымі наканечнікамі похваў доўга-клінковай зброі XVII ст. [19; 18, с. 67; 4, с. 118 – 119; 20]. Акрамя гэтага трэба таксама адзначыць і выпадковую знаходку шабельнага клінка (хутчэй за ўсё канца XVII – п.п. XVIII стст.) з арабскім кляймо.

Магілёўскую клінковую зброю можна падзяліць на доўга-клінковую (мячы, шаблі, палашы, корды, шпагі, канчары) і каротка-клінковую (нажы і кінжалы).

Другім відам зброі нападу з'яўляецца зброя дальняга бою – кідальная (лукі і арбалеты) і агняпальная (пісталеты, стрэльбы і артылерыя).

У XVI – XVII стст. у Магілёве лукі ня толькі знаходзіліся на ўзбраенні мяшчан, як асабістая зброя, але і вырабляліся мясцовымі майстрамі. У якасці баявой зброі лукі дакладна выкарыстоўваліся да

сярэдзіны XVII ст., а потым саступаюць свае пазіцыі ў баі на карысць агняпальнай зброі [1, с. 426, 487, 494 – 495; 7, с. 494 – 495].

Агняпальная зброя была шырока распаўсюджаным у асяроддзі магілёўскіх мяшчан сродкам бою. Акрамя прыватных збраёвых пакояў, агняпальная зброя знаходзілася ў арсеналах горада (у цэйхгаўзах і ў ратушы). Вялікая колькасць згадак рамонту агняпальнай зброі ў дакументах кажа аб значнай эксплуатацыя яе і ў мірны час. Ужо ў XVII ст. прасочваецца падзел гэтых сродкаў бою на баявую, паходную (зброя падарожнікаў) і паляўнічую. У пісьмовых крыніцах згадваюцца: ручніцы, аркебузы, мушкеты, бандалеты, карабіны, фузеі, пісталеты і пташыны [1; 3 – 18].

Акрамя ручной агняпальнай зброі Магілёў валодаў артылерыяй¹. Артылерыйскія гарматы (як бронзавыя, так і жалезныя) былі розных калібраў і падзяляліся на: палкавыя (на жалезных лафетах), замкавыя (зацінныя) і марціры “мажчэры”. Першыя – палявыя артылерыя, замкавая – выкарыстоўвалася пры абароне горада. Марціры звычайна скарыстоўвалі для аблогі, але наяўнасць іх у магілёўскіх цэйхгаўзах і каля брам кажа пра зручнасць іх выкарыстання і ў абароне. Неабходна адзначыць і што гарматы падзяляліся на “вялікія”, “малыя”, “дзельны”, “паддзелкі”. Забяспечанасць магілёўскіх мяшчан зброяй дальняга бою была на даволі добрым узроўні. У Магілёве знаходзіўся свой асабісты артылерыйскі парк, але пра стан гармат, іх калібры і суадносіны з патрэбамі часу казаць нешта пэўнае не выпадае.

На ўзбраенні мяшчан і магістрата знаходзіліся;

- артылерыя: палкавая, стацыянарная і марціры;
- ручная агняпальная зброя: ручніцы, аркебузы, мушкеты, бандалеты, карабіны, фузеі, пісталеты, пташыны;
- ідальная зброя (лукі);
- дрэўкавая зброя: вошчапы, рагаціны, коп’і, пікі (пяхотныя і кавалерыйскія), пратазаны, рункі;
- клінкавая: шаблі, канчары, корды, мячы, палашы, нажы;
- абуховая: тапары, булавы (кіі), цапы, кляўцы (надзакі) (?), бярдшышы, барты;
- засцерагальнае ўзбраенне: панцыры, шышакі, прыдбіцы і марыёны.

У горадзе прысутнічала шмат майстроў, якія займаліся вырабам і абслугоўваннем зброі: шабельнікі, кавалі, сагайдашнікі, броннікі, кавалі, слесары, гарбары.

ВЫСНОВЫ: Комплекс сродкаў бою магілёўскіх мяшчан XVI – XVII стст. найбольш падобны да заходнееўрапейскай вайскавай традыцыі (агняпальная зброя, а таксама канчары, корды, палашы, барты, прыдбіцы і інш.). Наяўнасць бярдшышоў, шабель, лукаў са стрэламі можа казаць, у сваю чаргу, пра ўсходнія вайсковыя традыцыі. Але, напрыклад шабля, з’яўляецца нацыянальнай зброяй ня толькі усходніх народаў, але і Польшчы і Венгрыі, а бярдшышы характэрны практычна для ўсіх народаў Цэнтральнай і Усходняй Еўропы. Можна казаць і аб наяўнасці пэўнай колькасці іншаземных наёмнікаў у горадзе таго часу (альбо жаўнераў абучаных і ўзброеных згодна заходнееўрапейскай вайскавай традыцыі). Вялікая колькасць сродкаў бою ўяўляла з сябе пераробленыя сельскагаспадарчыя прылады працы, якія дапаўняліся сапраўднай баявой зброяй. Усё гэта кажа аб важнейшай функцыі магілёўскага узбраення – абароны мяшчанамі горада, у адрозненне ад тых функцый, якія ставіліся пры забеспячэнні баявымі сродкамі шляхецкага часпалітага рушэння.

Апалчэнцы Магілёва ўзбройваліся зыходзячы з асабістых фінансавых мажлівасцяў і густаў. Але неабходнага мінімуму сродкаў бою для кожнага мешчаніна быў рэгламентаваны і вызначаны магдэбургскім правам. Магістрат праводзіў запланаваныя стрэльбы, смотры “войска” і гарматнікаў, ажыццяўляў інвентарызацыю брамных арсеналаў і цэйхгаўзаў, пры патрэбе наймаў неабходных майстроў для рамонту і вырабу зброі.

ЛІТАРАТУРА

1. Акты издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов: в 39 т. – Вильна: Типограф. Губ. правл., 1865 – 1915. – Т. 39: Акты Могилевского магистрата XVI в. (1578 - 1580). – 1915. – 664 с.
2. Бохан, Ю.М. Новыя знаходкі сярэднявечнай зброі на тэрыторыі Беларусі / Ю.М. Бохан // Acta archaeologica Albaruthenica, - Vol. II. – 2007. – С. 102 – 110.
3. Галынскі, Р.Д. Вооружение магдебургского Могилёва (XVI–XVII вв.) / Р.Д. Галынскі // Гісторыя Магілёва: мінулае і сучаснасць : зб. навук. прац VII. Міжнар. навук. канф., 29 – 30 чэрвеня 2011 г., Магілёў / уклад.: А.М. Бацкоў, І.А. Пушкін. – Магілёў : УА «МДУ імя А.А. Куляшова», 2011. – С. 41 – 47.

¹Артылерыя, гэта не гарматы самі па сабе, а цэлы комплекс, род войск, неабходны дзеля абслугоўвання баявой эксплуатацыі артылерыйскагаўзбраення – кідальнымашыныгарматы

4. Галынскі, Р.Д. Предметы вооружения эпохи средневековья и Раннего Нового времени в экспозициях МГУ им. А.А. Кулешов. / Р.Д. Галынскі // Романовские чтения : сб. ст. междунар. науч. конф., 26 нояб. 2010 г., Могилёв / под общ. ред. А.А. Воробьёва. – Могилёв : УО «МГУ им. А.А. Кулешова», 2011. – С. 118 – 120.
5. Галынскі, Р.Д. Рогатина как разновидность универсального древкового вооружения XIII – XVII вв. (на основе фондовых сборов УК «Могилёвский краеведческий музей им. Е.Р. Романова») / Р.Д. Галынскі // Романовские чтения – 8: сб. статей Междунар. науч. конф. – Могилёв: УО «МГУ им. А.А. Кулешова», 2011. – 236 с.: ил. С. 60 – 61.
6. ИЮМ в 32 т. / под ред. Созонова [и др.]. – Витебск: Тип. Губ.правл., 1871 – 1906. – Вып. 1. – 1871. – 374 с.
7. ИЮМ в 32 т. / под ред. Созонова [и др.]. – Витебск: Тип. Губ.правл., 1871 – 1906. – Вып. 2. – 1871. – 376 с.
8. ИЮМ в 32 т. / под ред. Созонова [и др.]. – Витебск: Тип. Губ.правл., 1871 – 1906. – Вып. 3. – 1872. – 445 с.
9. ИЮМ в 32 т. / под ред. Созонова [и др.]. – Витебск: Тип. Губ.правл., 1871 – 1906. – Вып. 4. – 1873. – 433 с.
10. ИЮМ в 32 т. / под ред. Созонова [и др.]. – Витебск: Тип. Губ.правл., 1871 – 1906. – Вып. 5. – 1874. – 414 с.
11. ИЮМ в 32 т. / под ред. Созонова [и др.]. – Витебск: Тип. Губ.правл., 1871 – 1906. – Вып. 6. – 1875. – 416 с.
12. ИЮМ в 32 т. / под ред. Созонова [и др.]. – Витебск: Тип. Губ.правл., 1871 – 1906. – Вып. 7. – 1876. – 517 с.
13. ИЮМ в 32 т. / под ред. Созонова [и др.]. – Витебск: Тип. Губ.правл., 1871 – 1906. – Вып. 8. – 1877. – 530 с.
14. ИЮМ в 32 т. / под ред. Созонова [и др.]. – Витебск: Тип. Губ.правл., 1871 – 1906. – Вып. 9. – 1878. – 553 с.
15. ИЮМ в 32 т. / под ред. Созонова [и др.]. – Витебск: Тип. Губ.правл., 1871 – 1906. – Вып. 10. – 1879. – 545 с.
16. ИЮМ в 32 т. / под ред. Созонова [и др.]. – Витебск: Тип. Губ.правл., 1871 – 1906. – Вып. 11. – 1880. – 534 с.
17. ИЮМ в 32 т. / под ред. Созонова [и др.]. – Витебск: Тип. Губ.правл., 1871 – 1906. – Вып. 12. – 1882. – 550 с.
18. ИЮМ в 32 т. / под ред. Созонова [и др.]. – Витебск: Тип. Губ.правл., 1871 – 1906. – Вып. 32. – 1906. – 297 с.
19. Марзалюк І.А. Магілёў у XII – XVIII вв. Людзі і рэчы. / І.А. Марзалюк. – Магілёў-Мінск, 1998. – 260 с., іл.
20. Марзалюк І.А. Справаздача аб археалагічным наглядзе на аб'екце «Пабудова адміністрацыйна-гандлёвага прызначэння» па вул. Ленінскай, 9 з добраўпарадкаваннем прылеглай тэрыторыі ў г. Магілёве ў 2009 годзе (Дамова Інстытута гісторыі НАН Беларусі з ААТ «Велес-К» ад 9 сакавіка 2009 г.) / І.А. Марзалюк. – Тэкст с. 3 – 18, кал. воп. с. 19 – 31, спісы с. 32 – 34, мал. с. 35 – 64, фота с. 65 – 95, даведка с. 96.

УДК 902.32:291.337

АМУЛЕТЫ-ТОПОРИКИ С ТЕРРИТОРИИ ПОЛОЦКОЙ ЗЕМЛИ

магістр іст. наук А.В. КОСТЮКЕВИЧ
Институт истории НАН Беларуси, Минск

Дан анализ археологических исследований амулетов-топориков, найденных на территории Полоцка и Полоцкого района.

Амулеты, выполненные из цветного металла в форме миниатюрных топориков, характерные для дружинных древностей, были достаточно широко распространены на Руси. Они встречаются практически на всей ее территории. За границами Руси находки топориков имеются в Польше, Прибалтике, Финляндии и Скандинавии [9, с. 48; 13, с. 26; 17, с. 65].

Впервые в белорусской науке амулет подобного типа, найденный в 1857 г., был упомянут А.В. Семеновским в его «Белорусских древностях» в конце XIX в. [15] В XX столетии среди зарубежных исследователей, кто обратил внимание на эту категорию оберегов, можно назвать А. Надольского (1953) и П. Паульсена (1956) [19, 20]. В российской археологической литературе данная категория амулетов была непосредственным предметом исследований В.П. Даркевича (1961) и Н.А. Макарова (1987, 1989 и 1992) [8, 9, 10]. Этой же проблемы касались в своих работах А.В. Успенская (1967) [16], Б.А. Рыбаков (1987) [12], М.В. Седова (1981) [13], Е.Я. Боровский (1985, 1990) [1, 2]. В последнее время появляются новые публикации, посвященные недавно найденным экземплярам топориков-амулетов и введению их в научный оборот (А.А. Соловкин, С.М. Полтавец, 2013) [14].

На 1992 г. Н.А. Макаровым были собраны сведения о 62 топориках, происходящих с территории Древней Руси. С каждым годом этот список расширяется, пополняясь новыми находками как происходящими из культурного слоя, так и относящимися к категории случайных. По утверждению Н.А. Макарова, около половины амулетов данного типа характерны для городских поселений с развитой экономической инфраструктурой, а также для дружинных поселков и крепостей [9, с. 49]. Часть топориков встречена в приграничных областях, наиболее подверженных военным конфликтам. Реже этот тип амулетов встречается в курганных древностях [9, с. 48 – 49].

Топорики находят исключительно в мужских захоронениях (точно также, как коньковые привески – только в женских; в обоих случаях имеются исключения, но они единичны).